

Best practice

Att använda skönlitteratur i hem- och konsumentkunskap

*Anna Bryntorp, Jenny Edvardsson, Karin Höjer
& Anna Scazzocchio*

Bakgrund

Det finns en brist på insikt kring det egna förhållningssättet rörande jämställdhet i den svenska grundskolan (Skolinspektionen, 2019) vilket fick oss som högskolepedagoger att reflektera över hur det ser ut i vår egen verksamhet. Lärarutbildare inom hem- och konsumentkunskap (HK) har sedan Skolinspektionens (2019) tematiska granskning av ämnet upplevt ett behov av att förnya undervisningen kring jämställdhet, både inom lärarutbildningen och mot grundskolan. Jämställdhet finns med i examensmålen inom lärarutbildningen och som lärandemål i kurserna i HK, bland annat formulerat så här: ”kunna praktisera, organisera och arrangera aktiviteter i hemmet samt relatera dess betydelse för (...) jämställdhet (...)”¹. Undervisningen i grundskolan ska ge eleverna möjlighet att bland annat reflektera över “jämställdhet och arbetsfördelning i hemmet” (Skolverket, 2022) men Skolinspektionens granskning indikerade att det fanns betydande brister gällande detta område. De skrev bland annat att ”viktiga jämställdhetsaspekter i hemmet och samhället inte lyfts tillräckligt i undervisningen” (2019, s. 5) och att diskussionerna i klassrummet ofta begränsades ”till hur det ser ut hemma utan att paralleller dras till samhällsliga strukturer och fenomen” (2019, s. 23).

HK kan beskrivas som ett tvärvetenskapligt ämne, där livet i hem och familj står i fokus samtidigt som relationen mellan hemmet och det omgivande samhället är centralt. Detta framkommer i en av de teorier som ligger till grund för ämnet: den humanekologiska teorin (Hjälmeskog & Höjer, 2019). Med stöd i denna bedrivs idag HK-undervisning som relaterar det privata och vardagliga till samhället i stort, både när det gäller mat- och konsumtionsval och frågor om jämställdhet. Skolverket hänvisar till Jämställdhetsmyndigheten (2022) för en

definition av vad jämställdhet handlar om, där kan man läsa att ”Jämställdhet innebär att kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom alla områden i livet. Jämställdhet är ett politiskt begrepp som betonar jämlikhet mellan kön”. Kunskapsområdet som HK handlar om berör det som ibland kallas för det obetalda hem- och omsorgsarbetet vilket faller under jämställdhetspolitikens fjärde delmål och hur det ser ut med jämställdheten synliggörs bland annat i Statistiska Centralbyråns temamaterial (SCB, 2022).

Utifrån behovet av att förnya undervisningen kring jämställdhet påbörjade vi, representanter från lärarutbildningens HK, utbildningsvetenskap och svenska, ett tvärvetenskapligt projekt. Syftet med projektet var att utveckla undervisningen kring jämställdhet i HK genom ett ämnesövergripande arbete där skönlitteratur används som ett didaktiskt verktyg. I denna artikel beskriver vi projektets genomförande och det resultat som framkommit.

Projektet

Under 2021 och 2022 har vi, tre lärarutbildare i HK och en lärarutbildare i svenska och UVK, samarbetat för att undersöka möjligheterna att använda skönlitteratur för att arbeta med jämställdhet i HK med målet att hitta ett undervisningsupplägg som kan fungera både i lärarutbildningen och i grundskolan.

Sedan juni 2021 har vi träffats 12 gånger digitalt eller på plats på högskolan, enligt följande:

1. Uppstart, idéformulering
2. Planering, målformulering
3. Kort uppföljningsmöte
4. Planering av workshop
5. Workshop med föreläsningar² och val av noveller
6. Samtal om de nio novellerna. Tre valdes ut och en lades till.
7. Boksamtal utifrån novellerna vi läst. Metoden, Aidan Chambers modell för textsamtal, övades.
8. Inspelning av film till studenter om samtalsmodellen.
9. Förberedelse inför första studentgruppen

10. Förberedelse inför presentation av projektet
11. Genomgång av enkäter samt skriva Abstract till konferens
12. Artikelskrivande

Nedan följer en beskrivning över val av novell, undervisningsupp-
lägg, genomförande och enkätinsamling.

Urval av skönlitterär text

Läsningen påbörjades brett och vi diskuterade olika texter, både ro-
maner och noveller, i tryckt och inläst form. Tre novellsamlingar³ in-
förskaffades och nio noveller valdes inledningsvis ut ur dessa för att
läsas. Vid sjätte mötet beslutades att gå vidare med tre av novellerna
samt en ytterligare som tillkom⁴. Vid sjunde mötet genomfördes bok-
samtal, dels för att alla skulle lära sig metoden för strukturerade bok-
samtal, dels för att gemensamt komma överens om vilken novell som
skulle kunna fungera för studenter och i förlängningen även elever på
grundskolan. Valet föll slutligen på novellen *Jag ska sparka dom på
smalbenen* av Hans Erik Engquist (1980). Till denna novell valde vi
att använda Aidan Chambers modell för boksamtal, vidareutvecklad
av Jenny Edvardsson (Edvardsson, 2019). Modellen består av fem
grundfrågor:

- Vad är det du gillar i texten?
- Vad är det du ogillar i texten?
- Vilka frågetecken finns?
- Finns det några mönster?
- Kan du göra några kopplingar (till andra texter, till omvärlden
eller till dig själv)?

Den valda novellen

Novellen *Jag ska sparka dom på smalbenen* handlar om en familj be-
stående av två barn, en mamma och en pappa. Pappan blir arbetslös
och passar på att använda tiden till att göra fint i familjens hus och ta
med barnen på cykeltur och fiske. Efter några månader tröttnar han på
detta och tar till flaskan. Han dricker mer och mer och slår en dag sin
fru. Då lämnar hon honom och tar barnen med sig. För att försörja sig

tar mamman anställning utanför hemmet. Hon börjar städa. Handlingen skildras ur det ena barnets synvinkel och man får följa barnets ambivalenta inställning till sin pappa. Hen vill få tillbaka sin pappa och sin familj igen.

Novellen går att koppla till jämlikhet och jämställdhet på flera sätt. Här finns arbetsfördelningen, där mannen arbetar utanför hemmet och får lön och kvinnan ansvarar för hem och barn och är oavlönad. Här finns olika typer av sysslor hemma. Pappa bygger på huset och är i garaget medan mamma lagar mat och syr. Här lyfts frågor om alkoholmissbruk, våld i nära relation och vad som kännetecknar en familj. Novellen kan även diskuteras i relation till humanekologisk teori, vilken är central för HK-ämnet. I denna teori är man intresserad av att se samspelet mellan hushåll och samhälle och där förändringar i samhället påverkar den lilla familjen (hushållet) och vice versa.

Undervisningsupplägg

Undervisningsupplägget utgick från den valda novellen och modellen för boksamtal. Studenterna fick tillgång till novellen i tryckt form och de erbjöds även möjligheten att lyssna på den. Vid introduktionen av undervisningsupplägget fick studenterna se en film där boksamtalsmodellen introducerades grundligt. De fick även ett protokoll, där de kunde föra in sina tankar kring de olika frågorna medan de läste novellen (se figur 1). Protokollet kan ses som ett stöd för minnet och som ett sätt att under och efter läsningen reflektera över det lästa.

Läsprotokoll novellsamtal

Novellens titel: _____ Författarens namn: _____

Jag ser mig som kvinna man hen

Gillar	Ogillar	Frågetecken	Mönster	Kopplingar

Figur 1. Läsprotokoll som studenterna arbetat med i samband med läsningen av novellen.

Utöver grundfrågorna som studenterna kunde fundera över under sin läsning förberedde vi ett antal generella frågor kopplat till jämställdhet, HK och den humanekologiska teorin. Dessa frågor hade vi som stöd under själva samtalstillfället. Själva genomförandet med studenterna delades sedan upp i fyra steg enligt följande:

1. Alla studenters läsprotokoll sammanställdes i ett gemensamt protokoll, antingen inför eller under lektionstillfället. Vid tillfället strävade vi efter att inte ha fler än åtta studenter i en grupp.
2. När allas anteckningar hade samlats in analyserades det gemensamma protokollet för att hitta kopplingar, antingen inom en kolumn eller mellan kolumner och rader. De kopplingar som behandlade samma tema markerades med samma färg. Under dessa inledande steg skedde ingen diskussion.
3. Utifrån de teman som framträdde som de mest dominanta skedde sedan en diskussion som leddes av läraren.
4. Diskussionen avslutades med de förberedda frågorna, ifall de ännu inte berörts.

Genomförande

Undervisningsupplägget genomfördes under vårterminen 2022 i fyra olika studentgrupper, två som läser med inriktning mot årskurs 7–9 och två som läser med inriktning 1–6, totalt 48 studenter. Genomförandet har sett lite olika ut:

- Grupp 1: studenter som läser med inriktning mot årskurs 7–9. Genomfördes vecka 7. Instruktioner delades ut någon vecka i förväg. Studenterna skickade in sina läsprotokoll i förväg och protokollen sammanställdes till ett gemensamt dokument. Träffen skedde på zoom och alla fyra lärare var med när steg 2–4 genomfördes (se tabell 1). Genomförandet tog 95 minuter. Studenterna delades in i tre mindre grupper för steg 2 och 3 och samlades gemensamt för steg 4.
- Grupp 2: studenter som läser med inriktning mot årskurs 1–6. Genomfördes vecka 8. Instruktioner delades ut någon vecka i förväg. Studenterna lämnade in sina läsprotokoll i förväg och protokollen sammanställdes till ett gemensamt dokument. Träffen skedde på campus och tre lärare var med när steg 2–4 genomfördes (se tabell 1). Genomförandet tog 90 minuter.
- Grupp 3: studenter som läser med inriktning mot årskurs 7–9. Genomfördes vecka 11. Studenterna fick instruktioner, tid att läsa och fylla i läsprotokoll på campus. Två lärare var med när steg 1–4 genomfördes (se tabell 1). Genomförandet tog 90 minuter. Samtalet genomfördes med halva gruppen åt gången.
- Grupp 4: studenter som läser med inriktning mot årskurs 1–6. Genomfördes vecka 16. Studenterna fick instruktioner, tid att läsa och fylla i läsprotokoll på campus. Två lärare var med när steg 1–4 genomfördes (se tabell 1). Genomförandet tog 90 minuter.

Enkäter

Alla studenter ombads fylla i en enkät i samband med boksamtalet. Av de 48 studenter som deltog har alla utom en svarat (se tabell 2).

Studenterna fick fem frågor att besvara, varav fråga ett till tre erbjöd möjlighet till fria kommentarer. Frågorna var följande:

1. Kan du tänka dig använda novellen *Jag ska sparka dom på smalbenen* i HK-undervisningen?
2. Kan du tänka dig använda modellen för textsamtal (gilla, ogilla, frågetecken, mönster, kopplingar) i HK-undervisning?
3. Kan du tänka dig använda skönlitteratur i HK-undervisning?
4. Vad skulle du behöva för stöd för att använda skönlitteratur och textsamtal i HK-undervisning?
5. Om du har hunnit genomföra VFU i ämnet HK, hur arbetade du och din handledare med jämställdhet?

Resultat och diskussion

Nedan presenteras resultatet från projektet, både det resultat som vi som lärarutbildare kunnat se under genomförandet och det resultat som framkommit genom enkäterna som studenterna besvarat.

En av HK-ämnets utmaningar är att behandla ämnesinnehåll som är privat på ett professionellt sätt (Håkansson, 2019) och just samtal om jämställdhet har enligt vår erfarenhet en tendens att stanna vid de personliga erfarenheterna vilket kan upplevas som känsligt. Skolinspektionens granskning (2019) antyder att det kan vara svårt att lyfta blicken till de samhällseliga strukturerna. Här har den skönlitterära textformen och modellen för boksamtal gett oss möjlighet att få till stånd diskussioner som varit mer generella och kritiska samtidigt som möjlighet till personlig reflektion funnits. Studenterna uppfattade inledningsvis inte att texten som valts hade med jämställdhet och HK att göra, men med stöd av diskussioner som utgick från studenternas läsprotokoll och leddes av en lärare var det möjligt att se bortom den privata läsoplevelsen och göra kopplingar både inom och utom texten. Av projektet kan vi se att det krävs ett strukturerat samtal, exempelvis genom Chambers (2014) modell, och en tydlig handledning av en förberedd lärare för att synliggöra strukturerna som döljer sig i texten. En student skriver som kommentar ”att använda en text ger ett sätt att diskutera med en personlig utgångspunkt” och det är också

en av anledningarna till att vi ville undersöka möjligheterna att använda skönlitteratur för att närma oss jämställdhet i HK-undervisning. Livet i hem och familj är kärnan i HK-ämnet vilket innebär att undervisningen hela tiden balanserar på gränsen mot vad som kan upplevas som väldigt intimt och privat och texten vi valde kan i detta sammanhang inte beskrivas som enkel. En student skrev:

”Förutom att det är en hemsk historia så finns det mycket en kan lyfta i undervisningen kopplat till hur samhället såg ut då kontra idag och kopplat till jämställdhet och arbetsfördelning i hemmet, stereotypa könsroller, normer och samhällets förväntningar utifrån biologiskt kön med mera”.

Ett viktigt steg i vårt arbete, för att kunna leda en fördjupad diskussion med studenter utifrån en text som kan uppfattas som svår, var att vi alla fick träna oss i att använda modellen innan samtal genomfördes med studenter. Behovet av att öva och träna på boksamtal var också något som studenterna lyfte fram i enkätresultatet, exempelvis genom att: ”(...) göra fler övningar tillsammans med kollegor innan de används i klass”. Att studenterna upplever ett behov att öva tror vi också kan bero på att skönlitterära texter inte är en vanligt förekommande texttyp i HK, där recept (Granberg, 2018; Karlsson m.fl., 2018) och lärobokstexter är mer vanliga.

Vad tänkte då studenterna om skönlitteratur, den valda novellen och modellen för boksamtal? Av enkäten framgår att studenterna har en positiv inställning till att använda skönlitteratur (41 av 47) och modellen för boksamtal (44 av 47) i en tänkt HK-undervisning. Generellt finns även en positiv inställning till novellen som valts ut, även om några (9 av 47) uttrycker sig mer tveksamma till den. Intressant att notera är att det finns en tendens till att fler studenter som läser mot 1–6 är positivt inställda till att använda den aktuella novellen, modellen och skönlitteratur som del av undervisning i HK än studenter som läser mot 7–9 (se tabell 2).

Tabell 2. Sammanställning av enkätsvar, antal studenter samt fråga 1–3. De två sista raderna i tabellen summerar enkätsvaren årskursvis.

Grupp	Årskurser	Antal svar	Kan du tänka dig använda novellen?		Kan du tänka dig använda noveller?		Kan du tänka dig använda skönlitteratur?	
			Fråga 1 (Ja)	Fråga 2 (Ja)	Fråga 3 (Ja)	Antal män		
1	7-9	13	12	11	11	3		
2	1-6	8	7	8	8	2		
3	7-9	17	10	16	14	2		
4	1-6	9	9	9	8	3		
	Summa	47	38	44	41	10		
1+3	7-9	17	16	17	16	5		
2+4	1-6	30	22	27	25	5		

Några utmaningar som studenterna lyfte i enkäten var svårigheten att hitta ämnesövergripande samarbeten för att kunna genomföra den här typen av samtal och behovet av stöd från kurator och skolledning eftersom diskussionerna om jämställdhet utifrån den aktuella novellen väcker känsliga frågor, vilket dessa citat visar:

”Med god förberedelse och samarbete med svenskan och kurator”.

”(…) om jag har en stor uppbackning från kurator och andra vuxna på skolan, då detta är ett väldigt känsligt ämne som inte får slarvas med utan måste göras ordentligt”.

”Om det skulle vara en kurator med samt en pedagog till”.

”Jag skulle kunna använda den om jag hade känt gruppen bra samt kanske tillsammans med skolkurator”.

En annan utmaning var att hitta relevanta skönlitterära texter och studenterna uttrycker en önskan om hjälp med detta:

”ett sammansatt arbetsmaterial med instruktioner för arbetsgången samt gärna tips på texter med olika inriktningar i området passande olika elevgrupper”.

Som vi tidigare nämnt är det inte så vanligt att arbeta med skönlitterära texter i HK. Vi upplevde själva processen, att välja ut en novell

till projektet, svårare än vad vi inledningsvis hade trott. Vi behövde läsa många texter innan vi hittade en som kunde fungera för projektets syfte och det krävdes en person som var välbevandrad inom skönlitterära noveller för att handleda oss. Här ser vi ett fortsatt utvecklingsbehov. Vi behöver hitta relevanta texter som kan läsas och kopplas både till jämställdhet och till andra aspekter av HK-ämnets innehåll. Här kan både ämneslärare i svenska och skolbibliotekarier vara tänkbara resurser. Vi ser också en naturlig utveckling av projektet, nämligen att arbeta med undervisningsupplägget med elever på grundskolan. Detta för att se hur ett ämnesövergripande arbete där skönlitteratur används som didaktiskt verktyg inom HK-ämnet, tas emot av elevgrupper på mellan- och högstadiet.

Har projektets syfte, att utveckla undervisningen kring jämställdhet i HK genom ett ämnesövergripande arbete där skönlitteratur används som didaktiskt verktyg, uppnåtts? På frågan får vi delvis svara ja. Genom projektet har vi utvecklat undervisningen kring jämställdhet i HK inom lärarutbildningen genom att lyfta in skönlitterära texter för att öppna upp för samtal kring normer, relationer och arbetsfördelning i hemmet. Genom den skönlitterära texten har samtalen både breddats och fördjupats. Studenterna har getts möjlighet att diskutera jämställdhet utifrån texten vilket har förskjutit samtalets innehåll från privata erfarenheter och statistik till samhällsstrukturer och könsnormer. Vi har dock ännu inte kunnat arbeta med elever på grundskolan, något vi hoppas kunna göra framöver. Positivt är att projektet redan har fått ringar på vattnet. Med utgångspunkt i projektet har en masteruppsats lagts fram (Edvardsson, 2022), en ansökan om medel till ett nordiskt samarbetsprojekt skickats in (NOS-HS, 2022) och vi kommer i augusti 2022 presentera projektet på en högskolepedagogisk konferens (Lärlärdom, 2022).

Avslutningsvis kan vi med andra ord konstatera att skönlitteratur *kan* användas som ett didaktiskt verktyg i HK-undervisningen för lärarstudenter och vi tror, precis som studenten i nedanstående citat, att skönlitterära texter kan fungera även i HK-undervisningen i grundskolan:

”I och med att viktiga jämställdhetsaspekter i hemmet är något som inte lyfts nog i undervisningen i HK tänker jag att en novell likt den vi har läst kan vara en bra dörröppnare till arbetet med detta”.

Referenser

Chambers, A. (2014). *Böcker inom och omkring oss*. Stockholm: Gilla böcker.

Edvardsson, J. (2022). ”Just nu ser jag bara möjligheter!” *En studie om skönlitteratur inom ämnet hem- och konsumentkunskap på lärarutbildningen för årskurs 7–9*. Uppsala: Uppsala universitet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-473452>

Edvardsson, J. (2019). *Läsa och samtala om skönlitteratur – med digitala verktyg*. Lund: Studentlitteratur.

Engqvist, H.E. (1980). *Pappa kommer hem och är full, Jag ska sparka dom på smalbenen och Nadja Harmynt ur Bortom Sörgården: berättelser*. Stockholm: Arbetarkultur

Eriksson Sandberg, M., & Roxberg, E. (2020). *Kroppar och Punkare ur Korridorer: 12 noveller om högstadiet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Granberg, A. (2018). *Koka sjuda steka: ett sociokulturellt perspektiv på matlagning i hem- och konsumentkunskap på grundsärskolan*. Uppsala: Uppsala universitet.

Hjälmeskog, K., & Höijer, K. (2019). Inledning. I Hjälmeskog, K. & Höijer, K. *Didaktik för hem- och konsumentkunskap*. Malmö: Gleerups.

Håkansson, A. (2019). Undervisning, värderingar och kontroverser. I Hjälmeskog, K. & Höijer, K. *Didaktik för hem- och konsumentkunskap*. Malmö: Gleerups.

Jämställdhetsmyndigheten (10 juni 2022). *Vad är jämställdhet?* <https://jamstalldhetsmyndigheten.se/fakta-om-jamstalldhet/vad-ar-jamstalldhet/>

Karlsson, J. (2007). *Liten röd prydnadssak* ur *Det andra målet: noveller*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Karlsson, J., Gerberich, J., & Höijer, K. (2018). *Nyanländas lärande – Grundskola åk 7–9 och Gymnasieskola Modul: Språk- och kunskapsutvecklande ämnesundervisning för nyanlända elever den första tiden. Del 7: Läsförståelse i alla ämnen: läsförståelse i alla ämnen (ämnesspecifik text: hem- och konsumentkunskap)*. Stockholm: Skolverket.

Lärlärdom (13 juni 2022). *Välkommen till Lärlärdom 2022*. <https://www.bth.se/om-oss/det-har-ar-bth/sa-har-arbetar-vi/undervisning-och-larande/pedagogik-lararlardom/lararlardom-2022/>.

Naumann, C. (2015). *Martin, Rut, Barnvakten och Kyssen* ur *Kulor i hjärtat*. Stockholm: Alfabetabeta.

NOS-HS (13 juni 2022). *NOS-HS: Promoting Nordic research within the Humanities and Social Sciences* <https://nos-hs.org/>

SCB (13 juni 2022). *Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet*. <https://www.scb.se/hitta-statistik/temaomraden/jamn-stallldhet/jamn-fordelning-av-det-obetalda-hem--och-omsorgsarbetet/>

Skolinspektionen (2019). *Hem- och konsumentkunskap i årskurs 7–9*. Stockholm: Skolinspektionen.

Skolverket (2022). *Kursplan i Hem- och konsumentkunskap*. <https://www.skolverket.se/download/18.645f1c0e17821f1d15c2d88/1632771884319/Hem-%20och%20konsumentkunskap.pdf>.